

Srećko M. Džaja, *Die politische Realität des Jugoslawismus (1918-1991), Mit besonderer Berücksichtigung Bosnien-Herzegowinas*, R. Oldenburg Verlag, München 2002, VI, str. 317.

Jugoslavija je sa svojih preko dvadeset nacija i nacionalnih manjina, bez sumnje, predstavljala jednu izuzetno kompliciranu tvorevinu 20. stoljeća, koja je pored unutrašnje-političkih i etničkih konflikata morala da se suoči i sa ekonomsko-socijalnim razlikama koje su vladale u različitim regionima. Da li se raspad Jugoslavije može označiti kao historijska neminovnost teško je reći nesagledavši sve aspekte njenog nastanka i postojanja, te neustvrdivši političku realnost jugoslavizma. Džaja se u ovom djelu upravo bavim tim pitanjem. Težište njegovog proučavanja leži, nedvojbeno, na političkoj historiji. On se ne bavi jugoslavizmom kao idejom, nego jugoslavizmom u praksi. To je, prema njegovom mišljenju, difuzna ideologija (str. 3), pa on u ovoj knjizi ocjenjuje implementaciju jugoslavizma u stvarni politički život obje Jugoslavije.

Knjigu "*Politička realnost jugoslavizma*" čine tri dijela. Prvi i drugi dio posvećeni su političkim sistemima prve i druge Jugoslavije, pri čemu autor analizira sve historijske faktore koji su utjecali na njeno stvaranje i razvoj, odnosno raspad. On prezentira polazne datosti, te koncepte koji su se iz njih razvijali. Treći dio tematski obrađuje Bosnu i Hercegovinu iz dva razloga. Kao prvo, jer je Bosna i Hercegovina ušla u sastav jugoslavenske države kao jedno raznovrsno, multikulturno područje i, kao drugo, jer je od "periferne zemlje" prvo Osmanskog carstva, a zatim Austro-Ugarske Monarhije postala geografskim centrom jedne nove države. Tim činom prelaska sa periferije u centar automatski se promjenilo i težište politike u odnosu na BiH sa vanjske na unutrašnju. Bosna i Hercegovina je sa svojim multikulturnim nasljeđem postala mjerilo funkcioniranja jugoslavenskog političkog sistema. Sa ovim poglavljem je ujedno završena i zaokružena povijest Bosne, koju je Džaja proučavao i u dva prethodna, izvanredna djela, predstavio javnosti (*Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina, Voremanzipatorische Phase 1463-1804*, München 1984. i *Bosnien-Herzegowina in der österreich-ungarischen Epoche 1878-1918, Die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie*, München 1994.). Proučavanje bosanskohercegovačke povijesti je danas nezamislivo bez korištenja gore na-

vedenih knjiga u kojima autor na diskursivan i historijski stručan način pristupa problemu.

U ovom djelu autor se bavi, prije svega, jugoslavizmom kao političkom praksom od stvaranja Države SHS 1918. do raspada SFRJ 1991. Prema njegovom mišljenju, ideja jugoslavizma pri stvaranju prve Jugoslavije 1918., ranije propagirana i od hrvatske strane, nije bila izvodiva u datim historijskim uslovima (str. 263). Samo manja grupa liberalnih političara je bila 1918. godine za stvaranje jugoslavenske nacije (str. 264), dok su drugi više koristili jugoslavensko političko ujedinjenje za ostvarivanje drukčijih političkih ciljeva. Kraljevina Srbija je shvatila stvaranje nove države kao pripojenje njoj novih oblasti, dok su Hrvati i Slovenci u novoj državi vidjeli veće mogućnosti za ostvarivanje prije svega privrednih, kulturnih i političkih interesa nego su ih imali u Austro-Ugarskoj Monarhiji (str. 264). Pošto Srbija nije bila dovoljno jaka da bi nesrpskim političkim partnerima nametnula svoje ciljeve i zato što nesrpski politički partneri nisu bili spremni odreći se svoje tradicije, politički život u prvoj Jugoslaviji se pretvorio, kako sam autor ističe, u niz monologa i konflikata koji su umjesto zbližavanja doveli do otuđenja (s. 264). Ovi konflikti su za period 1918-1941. analizirani kroz stavove političkih partija i ustavne debate, odnos prema religijskim zajednicama i školstvu, te predstavljanju sportskih društava i paramilitarnih organizacija čijem proučavanju, prema autorovom mišljenju, dosad nije posvećeno dovoljno pažnje (str. 31). Tu su prije svega *Sokol* i iz njega proizašla društva, zatim *Orao*, te niz nacionalnih društava kao što su četnička organizacija, ORJUNA, HANAO, MUNAO, UHRO itd.

U sljedećem poglavlju autor označava politički sistem druge Jugoslavije kao „permanentni *eksperiment*“. Uvod u stvaranje SFRJ pravi u prikazu komunista u vremenu do Drugog svjetskog rata. Za vrijeme rata Jugoslavija je bila okupirana sa četiri strane (Njemačka, Italija, Bugarska i Mađarska). Tome treba dodati još mnogobrojne domaće grupacije (Partizane, Ustaše, Četnike, Baliste, Ljotićevce etc.) koje su ratovale između sebe, ponekad protiv okupatora, a ponekad zajedno s njim. Autor u ovom dijelu u osnovi analizira stav pojedinih grupacija prema jugoslavizmu, te budućem izgledu i ustrojstvu države/a. Više pažnje autor je posvetio komunističkom shvatanju i tumačenju jugoslavizma, kako za vrijeme, tako i nakon Drugog svjetskog rata. Obračun sa političkim protivnicima nakon rata je predstavljen kroz odnos komunista prema vjerskim zajednicama, gdje je težište autorove analize, nedvojbeno, na sudbini katoličke crkve. Onesposobljavanje političkih konkurenata, raskid sa Staljinom i jugoslavenski socijalizam su, također, obrađeni u knjizi. Posebna mjesta su dobili „samoupravljanje“ koje je, prema autorovom mišljenju, u težnji ka političkom i privrednom federalizmu, dovelo do nacionalne i kulturne emancipacije jugoslavenskih nesrpskih naroda, te Hrvatsko proljeće.

Poglavlje posvećeno Bosni i Hercegovini predstavlja njen položaj i ulogu u obje Jugoslavije. Ovo poglavlje je obrađeno detaljnije i sa više naučnog senzibiliteta. U prvom dijelu autor polazi od implementacije BiH u prvu Jugoslaviju, predstavlja političke partije ovog područja, te do sada nedovoljno proučena kulturna društva kao što su srpska Prosv(j)eta, muslimanski Gajret i Narodna uzdanica, te hrvatski Napredak. Autor analizira društva na osnovu izvještaja iz štampe i jedne monografije, te naglašava da je za jedno detaljnije istraživanje prije svega potrebna drugačija metodologija. Kulturna društva, dugoročno i socijalno-historijski gledano, imaju, prema autorovom mišljenju, veću ulogu od političkih partija (str. 171). Džaja ističe da je na stvaranje političkih partija izuzetno utjecala i ideologija pobjednika, koja je pokušala onemogućiti obnavljanje partija u BiH po uzoru na austrougarski period, insistirajući na stvaranju novih, svojoj ideologiji prilagođenih, partija. Za ovaj period autor posebno ističe agrarnu reformu i njene posljedice, stvaranje banovina, te predstavlja „velikosrpske” odnosno „velikohrvatske” pretenzije prema BiH, kao i dezorijentaciju muslimanske inteligencije. U drugom dijelu dosta pažnje posvećuje ulozi bosanskih muslimana u Drugom svjetskom ratu, te njihovoj nacionalnoj afirmaciji. Budućnost BiH autor vidi ili u formi jedne Švicarske ili u njenoj podjeli (str. 261), s tim što se mora naglasiti da Bosnu i Hercegovinu ne poredi sa Jugoslavijom. Dok o Jugoslaviji piše kao o *patchwork-u*, Bosnu predstavlja više kao *puzzle*.

Sveobuhvatno gledano, stav autora se može svesti na antijugoslavenski i antisrpski, i iako ga on zasniva na naučnoj osnovi, mislim da se ideja o jugoslavenskom federalizmu danas ipak ne može ograničiti na podržavanje „velikosrpskih” ideja. U djelu nedostaje, na primjer, prikaz jedne generacije koja Jugoslaviju nije doživljavala kao ostvarenje velikosrpske ideologije. On bazira svoj stav isključivo na političkim datostima i zanemaruje subjektivne aspekte pozitivnog stava i odnosa jugoslavenskih državljana prema njihovoj domovini, koji je isto tako bitan za opstanak i prosperitet jedne države. Autorov zaključak da je stvaranje treće Jugoslavije gotovo nezamislivo i da su obje Jugoslavije bile prije svega ideološki koncepti koji nisu bili zasnovani na narodnom konsenzusu su istinite (str. 272). O stvaranju jedne nove zajedničke države u političkom smislu danas nema ni govora (niti će ga vjerovatno ikada i biti), ali nastajanje jedne zajedničke kulturne oblasti, koja danas već zaživljava barem na „srpsko-hrvatskom” govornom području, je očigledno. Mislim da je jedna uža i intenzivnija saradnja zemalja ovog regiona neophodna i nezaobilazna u skorijoj budućnosti, možda upravo iz historijskih razloga koji su nekad bili „nametnuti”, a danas postali dio povijesti. Pored svih južnoslavenskih antagonizama, treba imati u vidu i sličnosti i ne treba ih se plašiti i označavati kao srbofilmske.

Bez obzira na ovu manju zamjerku, treba naglasiti da je Džaja napisao još jedno izvrsno djelo, bazirano na naučnom diskursu, jasno prezentirano, u kojem je ob-

radio najvažnije i nezaobilazne teme iz različitih perspektiva vezane za jugoslavizam i stvaranje i raspad Jugoslavija, djelo koje se preporučuje pročitati.

Knjiga sadrži u prilogu sažetak, bibliografiju, relevantne zemljopisne karte, te registar imena i geografskih pojmova.■

Armina Galijaš

Zdravko Dizdar, *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.- 1945.*, Zagreb, 2002., Izdavač: Hrvatski institut za povijest, str. 416.

Zdravko Dizdar je naučni saradnik Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu. Ova knjiga predstavlja njegovu doktorsku disertaciju, koju je odbranio 2000. godine. Četnički pokret, kao i teror i zločini četnika na području Bosne i Hercegovine od 1941. do 1945. godine, po njegovom mišljenju, nisu bili dovoljno istraženi i prezentirani, pa je on ovom knjigom želio ponuditi "nove spoznaje o uzrocima, programskim smjernicama, metodama i oblicima, fazama, opsegu i posljedicama četničkih zločina".¹

Knjiga je podijeljena u dva dijela. U prvom, koji nosi naslov *Četnički pokret i njegova organizacijska izgradnja u Bosni i Hercegovini do početka Drugoga svjetskoga rata*, str. 23 - 64, uglavnom su prezentirani rezultati historiografije o tom pitanju, dok se drugi dio *Četnički državotvorni program i programski spisi*, str. 65 - 344, sastoji od šest sljedećih cjelina:

1. Četnički državotvorni program i programski spisi genocidne politike protiv Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu, str. 65 - 91.

¹ Treba napomenuti da je Institut za istoriju u Sarajevu od 1986. godine radio na projektu *Zatvori i logori u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.* Istraživački tim je sačinjavalo pet saradnika (dr. Rasim Hurem, šef tima, Božidar Čučković, penzionirani pukovnik iz Beograda, koji je obrađivao Hercegovinu, dr. Smail Čekić, obrađivao istočnu Bosnu, Dragan Davidović, saradnik Instituta za istoriju u Banja Luci, obrađivao Bosansku krajinu i mr. Senija Milišić, saradnik Instituta za istoriju u Sarajevu, obrađivala područje centralne Bosne). Rukopisi su trebali biti završeni i predati u Beograd 1992. godine, ali do toga nije došlo. Od svih saradnika jedino je dr. Čekić uspio objaviti rezultate svoga rada.
